

İslamda Siyasət və İdarəetmə

Author: Əzimov İlqar Qurban oğlu 1

Alınan Tarix: 30/07/2017

Qəbul Tarixi: 01/09/2017

Məqalənin xülasəsi

Siyasət insan həyatının bütün sahələrinə təsir edir. O, yalnız ən incə sənəd deyil, o, habelə sosial varlıq kimi insanın özünü təsdiqinin mühüm ünsürüdür. Aristotel demişdir: “Siyasətdən kənar cəmiyyət yoxdur.” “İnsan ictimai siyasi heyvandır (canlıdır).” Cəmiyyətdə yaşayıb siyasətdən asılı olmamaq mümkün deyil.

Açar Sözlər: Siyasət, İdarəetmə, İslam

Siyasət nədir?

Siyasətin mənşəyi və təbiəti

“Siyasət” termini Qədim Yunanıstanda polis sözündən əmələ gəlmişdir, mənası- şəhər, dövlət deməkdir. Aristotelin “La Politika” əsərində “dövlətə aid olan nə varsa” siyasət adlandırılmışdır. Aristotelin “Politika” əsəri Qərbin siyasi fəlsəfəsində başlanğıc nöqtəsi hesab edilir. Bu, yunan filosofunun siyasi rejimlərin müxtəlif növlərini, vətəndaşlığın mənasını və siyasi həyatda təhsilin rolunu sistemli təhlilə çəkən ilk böyük elmi iş idi.

Aristotelin fikrincə , cəmiyyət daxilində yaşayan insan siyasi varlıqdır. Dövlət təbii şəkildə ailədən törəyərək hakimiyyət və tabeçilik münasibətlərini (ağa və kölə, ər və arvad, ata və övladlar) yeni səviyədə qurub həyata keçirir. Belə ki, “siyasət” sözü azərbaycan dilində çoxmənalı söz kimi geniş yayılmışdır.

Gündəlik adi həyatda dövlət rəhbərinin, partiyaların, firmaların fəaliyyətinin və ya arvadın ərinin idarəetmə siyasəti hər cür məqsədyönlü fəaliyyəti siyasət adlandırmışlar. Bəzən də “siyasət şərdir”, “siyasət çirkin işdir” və s. terminlərindən istifadə etmişlər.

Siyasi fikir tarixindən

1. Qədim dünyada siyasət və hakimiyyət haqqında təsəvvürlər

Mifik təsəvvürlərə görə, yerdəki qayda-qanun dünya qaydasının, kosmik qaydanın tərkib hissəsidir, ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən bu qaydanın pozulması səma və yer harmoniyasının pozulmasına və fəlakətə gətirib çıxara bilər. Qədim cəmiyyətdə bu qaydaları pozanlara dini-etik (tabu) üzrə ciddi cəza verirdilər. Eramızdan əvvəl birinci minillikdə siyasi təsəvvürlərin rəşional xarakter alması mifoloji ideyaya son qoydu. Hindistanda Vedlərdə, Upanişadlarda; Çində -Konfutsiya təlimində.

Konfutsiya patriarxal – paternalist konsepsiyaya görə, dövlət böyük bir ailəni xatırladır, onun idarə olunması isə aristokratik prinsiplərə əsaslanır. Bu təlim sonralar laoszi, moszi legistlər tərəfindən inkişaf etdirilmişdir.

Qədim Yunanıstanda siyasi fikrin inkişafı üç əsas dövrə bölünür:

---

1. “əl-Mustafa” Beynəlxalq Virtual Universiteti magistri, zaur_az@mail.ru

Erkən dövr (e. ə. 9-6-cı əsr yunan dövlətçiliyinin təşəkkül tapması dövrüdür) və **Ellinizm dövrü**. Bu yunan dövlət quruluşunun dağıldığı dövrüdür.

E. ə. ikinci minilliyin sonu birinci minilliyin əvvəlində siyasi təsəvvürlər Homerin “İlliada” və “Odisseya” əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bu əsərlərdə göstərilir ki, ədalət adətin, adi hüququn əsası və prinsipidir.

Eramızdan əvvəl VII əsrdə Gesiodun anlamında allahlar mənəvi-hüquqi prinsiplərin və qüvvələrin təcəssümü kimi çıxış edirlər. “Yeddi böyük müdrik” – Fales, Pittak, Periandr, Biant, Solon, Kleobul və Hilon – polis (şəhər, dövlət) həyatında ədalətli qanunların əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirirlər.

Ən yaxşı dövlət odur ki, orada vətəndaşlar qanundan, müstəbiddən qorxan kimi qorxurlar. Spartalı Hilon deyirdi : “Qanuna tabe ol!”

Afina islahatçısı Salon yeni qanunlar verir və senzli demokratiya elan edir. Onun fikrincə dövlət qayda - qanuna möhtacdır, qayda və qanun ən böyük sərvətdir. Qanun isə, öz növbəsində, hüquq və gücün (polis, rəsmi qüvvələrin) birləşməsidir. “Qanun hörümçək toruna bənzəyir, güclülər dəlib keçir, zəiflər isə ilişib qalırlar.”

Pifaqor – demokratiyanı tənqid edərək, “yaxşılardan” əqli və əxlaqi elitanın aristokratik idarəetmə idealına əsaslanırdı : Ədalət bərabərlikdir.

Heraklit: “Təfəkkür hamıya xas olsa da, bütün adamlar ümumi lotosu (hamını idarə edən zəkani) başa düşmürlər”. Sosial - siyasi bərabərsizliyə haqq qazandıran filosof demokratiyanı tənqid edir.

Demokrit: “Zəruri hadisə kimi yaranan dövlət ümumi rifahı və ədaləti özündə birləşdirir, dövləti idarə etmək isə, sənətlərin ən yaxşısıdır”.

Sokrat – Ədalət və qanun eyni şeydir. “Çox gülməlidir ki, adamlar hər yoldan ötənə ayaqqabılarını tikməyi təklif etmədikləri halda, dövləti idarə etməyi püşk atmaq yolu ilə həll edirlər. Məgər bu sonuncu çox asan işdir?!”

Platon – “ideyalar aləminə əsaslanır”. “Dövlət” əsərində o, ideal dövlət haqqında təlim yaratmışdır. O, kosmos, dövlət və insan qəlbi arasındakı uyğunluğu əsas tuturdu. “Ədalətli insan ədalətli dövlətdən heç də fərqlənmir. İnsan qəlbini üç əsas – ağıla, qəzəbə və şəhvətə bölünməsinə dövlətin üç əsası – məşvərət, müdafiə və işgüzarlıq, sonunculara isə üç silk (təbəqə) – hakimiyyətçilər, döyüşçülər və istehsalçılar uyğun gəlir.”

Sosial quruluş ilə müharibə aparılması arasında birbaşa asılılıq var, çünki müharibələr xüsusi qrupun meydana gəlməsini nəzərdə tutur: 1. Dövlət filosoflar tərəfindən idarə olunur. 2. Burada ədalətli qanunlar vardır.

Dövlət (Platon)

Platon öz fəlsəfəsində dövlət və cəmiyyət məsələlərinə də böyük əhəmiyyət vermişdir. Bu məsələlər əsasən insan və ruh fəlsəfəsi aspektində açıqlanır. O hesab edirdi ki, insanlar yetkin cəmiyyəti fərdi şəkildə qura bilməzlər. Ona görə də, dövlətə və qanunlara ehtiyac vardır. Ancaq dövlət öz vəzifəsini yerinə yetirmək üçün ideala yaxın olmalıdır. Bu məqama çatmaq üçün isə idarəçilik üsullarının və qanunun müəyyən tələblərə cavab verməsi lazımdır.

Oksirinxdə (Misir) tapılmış Platonun "Dövlət" dialoqunun fraqmenti

Ümumiyyətlə, Platon insanları üç təbəqəyə bölmüşdür. Birinci təbəqədə ağıl sahibləri olan insanlar yer almaqdadır. Çünki, onların mənəviyyatında düşüncə digər duyğuları üstələyir. Bu səbəbdən də ağıl sahibi olan insanlarda ideyaların ardıcılığı ilə ahəngi əks olunur və bu kimi insanlar ideal gözəlliyi də dərk edə bilirlər. Onlar həmçinin Xeyrə doğru yönələrək ədalət və həqiqət tərəfdarları olub, dünyanın aldadıcı özəlliklərinə aldanmırlar. Məhz, ağıl sahibi olan insanlar müdrik filosoflardır və onlar dövləti idarə etməlidirlər.

İkinci təbəqəni emosional insanlar təşkil edir. Onların mənəviyyatında emosianallıq (affektlik) payı daha çox olur. Bu kimi insanlar əsasən özlərinə qapanırlar. Ancaq, bu təbəqədən olanlar igidlik və mərdlik örnəyi də ola bilirlər. Onlar əsasən orduda qulluq etməli, ictimai asayışı qorumaq, öz xidməti borclarını yerinə yetirməlidirlər.

Üçüncü təbəqəni isə dünyaya bağlı olanlar təşkil edirlər. Onların ruhları maddi aləmdən həzz almağa meyllidir. Bu təbəqədən olan insanlar əsasən fiziki əməklə məşğul olmalı, dövlətin maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmalı, ölkəyə qulluq etməlidirlər.

Dövlət quruluşları

Platona görə bir neçə dövlət quruluşu vardır. Bunlar əsasən aşağıdakılardır:

- Aristokratiya (yun. ἀριστεύς-saygın soydan olan + κράτος-hakimiyyət) – azlığı təşkil edən ən yaxşı vətəndaşların ədalətli hakimiyyəti;
- Timokratiya (yun. τιμή-dəyər + κράτος-hakimiyyət) – azlığı təşkil edən hərbiçilərin və başqa dəyərli insanların ədalətsiz hakimiyyəti;
- Oliqarxiya (yun. ὀλίγος - azlıq + κράτος - hakimiyyət) – azlığı təşkil edən varlıların ədalətsiz hakimiyyəti;
- Demokratiya (yun. δῆμος-xalq + κράτος-hakimiyyət) – çoxluğun həm ədalətli, həm də ədalətsiz hakimiyyəti;
- Tiranlıq (yun. τυραννίς-istibdad) – bir nəfərin ədalətsiz hakimiyyəti. Platonun fəlsəfəsində ədalətli və kamil dövlət ən yüksək idealdır. Bu dövlətdə hamı öz vəzifəsini yerinə yetirməlidir. O hesab edirdi ki, şəxsi mülkiyyət və ailə toplumda qarşıdurmaların yaranmasına gətirib çıxardır. Bu isə toplumun və dövlətin birliyini pozur. Ona görə də, hakimiyyətdə olan təbəqənin və əskərlərin mülkiyyəti və qadınları ümumi olmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, insanların təbəqələrə bölünməsi prinsipi hind fəlsəfəsində də vardır. Orada bu kimi təbəqələr “varna”lar adlanır. Varnalar dördür: kahinlər (brahmanlar), hərbiçilər (kşatriyalar), tacirlər və sənətkarlar (vayşyalar), aşağılanan və heç bir hüquqları olmayanlar (şudralar).

2. Qədim Yunanıstanda siyasi fikir

Aristotel klassik siyasi fikrin banilərindəndir. Onun siyasi təlimi “Siyasət”, “Afina siyasəti”, “Etika” əsərlərində şərh edilmişdir.

Onun anlamında siyasət bir elm kimi etika ilə bağlıdır. Siyasət mənəviyyəti, etika adəti nəzərdə tutur. Aristotel, təlimini ideal polis “şəhər – dövlət” mövqeyindən işləyib. O, belə hesab edirdi ki, polis azad və bərabər insanların siyasi ünsiyyətidir.

“Dövlət təbii inkişafın məhsuludur”. Dövlətin yaranması ilkin sosial əlaqələrlə bağlıdır: 1. Ailə-nikah əlaqələri – insan növünün mövcudluğunu təmin edir. 2. Ağa-qul münasibətləri – bu münasibətlər isə sabit sosial birliyi təmin edir. Bu əlaqələr üzərində ailə, icma, dövlət yüksəlir.

“İnsan təbiətə siyasi varlıqdır və dövlət (siyasi ünsiyyətdə) insanın bu siyasi təbiətinin təkamülü başa çatır”.

Dövlət formasına görə təşkilatdır, vətəndaşların müəyyən məcmusudur. Vətəndaş dövlətin qanunverəici və məhkəmə hakimiyyətində iştirak edə bilən şəxsdir.

O, dövlət formasını siyasi sistem kimi də müəyyən edir. Bu baxımdan dövlət forması idarə edənlərin sayı ilə müəyyən olunur. Düzgün və düzgün olmayan dövlət formaları var: birinci halda hökmdar ümumi rifaha xidmət edir, ikinci halda isə şəxsi xeyir güdür.

- Üç düzgün dövlət forması:
- monarxiya idarə üsulu (çar hakimiyyəti)
- aristokratiya politiya və buna müvafiq olaraq onların əksi kimi: tiraniya, oliqarxiya, demokratiya formaları.

Onun fikrincə ən yüksək dövlət forması politiyadır. Burada ümumi mənafe naminə əksəriyyət idarə edir. Qalan formalarda isə səpələr var.

Onun fikrincə politiya – oliqarxiya və demokratiyanın birləşməsidir. Düzgün olmayan dövlət formasının ən pisi tiraniyadır. Aristotel təlimində varlıqların və yoxsulların bərabərliyinə və qanunun hökmranlığına əsaslanan senzli demokratiyaya üstünlük verilmişdir. O, Solonun islahatına tərəfdar çıxır.

Aristotel belə hesab edir ki, politiya “orta” dövlət formasıdır, orada “orta” ünsür – adətlərdə mötədillik, əmlakda orta rifah, hakimiyyətdə - orta sinif hakim olmalıdır. Orta ünsürlərdən təşkil olunmuş dövlət quruluşu ən yaxşı dövlət quruluşudur. Demokratiya orta sinifə arxalananda səmərəli ola bilər.

3. Qədim Romada siyasi fikir

Qədim Romada siyasi fikrin tarixi min illik bir dövrü əhatə edir, onun nailiyyəti hüquqşünaslıq adlanan müstəqil bir elm olmuşdur.

Qədim Roma siyasi fikrin ən böyük simalarından biri məşhur natiq dövlət xadimi Mark Tuli Siseron olmuşdur. Onun “Dövlət haqqında” və “Qanunlar haqqında” əsərləri var. Siseron dövləti xalqın işi və onun nailiyyəti kimi müəyyən edir. Dövlət hüquqi təsisatdır. Bununla da o, “hüquqi dövlət” ideyasının banisidir. Dövlətin yaranmasının səbəbi isə insanların birgə yaşayışa olan tələbatıdır.

Siseron idarə edənlərin sayından asılı olaraq idarəetmənin üç formasını: Çar hökumətini, optimatların hakimiyyətini (aristokratiya) və xalq hakimiyyətini (demokratiya) ayırırdı. Hər üç idarə formasının çatışmamazlığını aradan qaldırmaq, qarışıq dövlət yaratmaq yaxşıdır.

Roma İmperiyasının yoxsul kütlələrinin manafeyinin ifadəsi kimi meydana gələn xristianlığın siyasi ideologiyası esxatoloji (esxatos yunanca “son”, “sonuncu”) və messian (messiya yunanca “məsih” - xilaskar) xarakter daşımışdı. Bəşəriyyətin xilası İsa peyğəmbərin ikinci dəfə zühduruna əsaslanır.

19-20-ci əsrlərin siyasi ideyaları

Fransa burjua inqilabı siyasi fikirə güclü təkan verdi. Siyasi liberalizmin ideya əsasları, Bentamen Konstan və Herbert Spenser əsərlərində əksini tapmışdır.

B. Konstan (1767-1830) “Konstitusiya siyasətin kursu” əsərinin müəllifidir. Burjua hüququ və azadlıqlarını müdafiə edib feodalizmi tənqid edir. Zəhmətkeşlərin radikalizminin əleyhinə çıxırdı.

Konstanın diqqət mərkəzində duran problemlərdən biri şəxsiyyət və dövlətin niyəti idi. Konstana görə insana azadlıq xasdır. Buradan da vətəndaşların əsaslı hüquqları irəli gəlir. O, mülkü (şəxsi) və siyasi azadlıqları bir-birindən ayırır. Qədim xalqlar (Yunan və Roma) ancaq siyasi azadlığa malik olmuşlar. Onların azadlığının mənası kütləvi siyasi hakimiyyətdən ibarət olmuşdur, şəxsi azadlığın isə nə olduğunu bilməmişlər, çünki din, mülkiyyət, təsərrüfat və s. dövlət tərəfindən çərçivəyə salınmışdır.

Yeni xalqlarda mülki azadlıq ön plana çıxır. Onun mənası şəxsi həyatın siyasi hakimiyyətdən müstəqil olmasındadır və o, bir sıra şəxsi hüquqları birləşdirir. O, qədim xalqların azadlığından yeni xalqların azadlığına keçməyin üç başlıca səbəbini qeyd edir:

- onların döyüşkənliyindən fərqli olaraq yeni xalqların sülhsevər və kommertiya xarakteri.
- köləliyin ləğvi və əməyə münasibətin dəyişməsi.
- qədim dövlətlərin ərazisinin böyük olmaması, azad əhalinin azlıq təşkil etməsi bilavasitə demokratiyanı həyata keçirməyə imkan verirdi və ali hakimiyyət meydanlarda yaradılırdı.

Müasir tarix azadlığa doğru hərəkətdən ibarətdir, yəni xalqlarda azadlığın özəyi şəxsi hüquqlardır. Siyasi azadlıq isə mülki azadlığı həyata keçirmək üçün vasitə kimi çıxış edir. Parlametdə cəmlənmiş ictimai rəyin gücü, hakimiyyətin bölünməsi və tarazlığı bu zaman hakimiyyətdən sui-istifadə ələyinə təminat kimi çıxış edir.

H. Spenser (1820-1903) “Dövlətin üzvi nəzəriyyəsi” əsərində deyir ki, hər bir canlı orqanizm kimi “siyasi aqreqat”, “siyasi cəmiyyət” elə bir orqanizmdir ki, onun ayrı-ayrı hissələri arasındakı münasibətlər canlı orqanizmləri xatırladır. Dövlət də doğulur, çoxalır, qocalır və ölür. Fərdlər qruplarda – orqanlarda birləşir. Nəticədə siyasi bədən orqanları sistemi yaranır. Dövlətin yarıma səbəbi başqa cəmiyyətlərlə mübarizə, müharibələr və zühdür.

Spenser dövlətin iki tipini ayırırdı: primitiv, yaxud hərbi, yırtıcı tipi; yüksək, yaxud sənaye tipi.

Birinci tipin vəzifəsi müharibə aparmaq, ikinci tipin vəzifəsi isə fərdi rifahdır. Bu sistemdə fərd ilkin başlanğıc, dövlət isə vasitədir.

19-cu əsrin 40-cı illərində marksizmin meydana gəlməsi ilə siyasi elmin inkişafında xüsusi bir cərəyanın ayrılması ilə nəticələndi.

Marksizmin banisi Karl Marks (1818-1883) və Fredrix Engels (1820-1895) olmuşlar.

- . Siyasi münasibətlər hər şeydən əvvəl hakimiyyət uğrunda mübarizədən irəli gələn münasibətdir və mahiyyət etibarlı ilə ictimai-iqtisadi münasibətlər kimi fundamentə malikdir. Cəmiyyətdə yaranan ictimai-iqtisadi münasibətlər bazis (yunanca müəyyən cəmiyyətin üstqurumunun real əsasını təşkil edən ictimai istehsal münasibətlərinin məcmusu) özünə müvafiq üstqurum hazırlayır. Bazis və üstqurum arasında qırılmaz əlaqə və asılılıq mövcuddur. Siyasət hər şeydən əvvəl iqtisadi münasibətlərin inkişafı kimi təzahür edir.
- Dövlət sinfi ziddiyyətlərin barışıqı məhsuludur və iqtisadi cəhətdən hakim mövqə tutan siniflərə xidmət edir. Dövlətin meydana gəlməsi xüsusi mülkiyyətin və siniflərin yaranması ilə əlaqədardır.
- . İqtisadi cəhətdən hökmranlıq edən sinif cəmiyyətin siyasi və ideoloji sferaları üzərində də hökmranlıq mövqelərini öz əlində saxlayır. İstehsal münasibətinə malik olan sinif mülkiyyətdən məhrum olan sinif üzərində ağalılıq edir.
- . İnsanların siyasi şüuru, dünyagörüşü, baxışları onların cəlb olunduğu ictimai münasibətlərə əsasən formalaşır.
- Siniflərin ictimai mövqeyinin dərk edilməsi onların siyasi davranışının müəyyənedici amilidir. Hər bir siyasi liderin, ictimai qrupun siyasi fəaliyyətinin əsasında onun daxil olduğu sinfin mənafeyinin müdafiə edilməsi tələbatı durur.

19-cu əsrin sonları siyasi fikir tarixində bir sıra maraqlı ideyaların meydana gəlməsilə əlamətdardır. Bunlar aşağıdakılardır: Sosial darvinizm, zorakılıq və elita nəzəriyyələri.

İlk **sosial darvinist** 1869-cu ildə yazılan “*Fizika və Siyasət*” əsərinin müəllifi ingilis alimi Valter Bagehot (1826-1877) olmuşdur. Onun fikrincə bəşəriyyətin siyasi tarixinin üç mərhələsi: a) ənənələri meydana gəlməsi, b) dövlətin və xalqların meydana gəlməsi mənbəyi kimi zorakılıq (işğal), c) sivilizasiya yaşayış və güclülərin zəifləri işğal etməsi uğrunda mübarizədə pis ənənələrin yaxşı ənənələr tərəfindən aradan qaldırılması mərhələləridir.

Zorakılıq və işğal nəzəriyyəsinin nümayəndəsi Polyak Lüdviq Qumploviçdir (1838-1909). “İrqlərin mübarizəsi” əsərində Qumploviç göstərir ki, insanların bir-birinə əbədi nifrəti tayfalar, qəbilələr və xalqlar arasında münasibətləri müəyyənləşdirən ilkin amildir. Dövlətin inkişafı prosesi onun ərazisinin inkişafına adekvat olduğundan, bu dövlətlərin və xalqların daimi münasibətə girməsinə, toqquşmasına, müharibələrə səbəb olur.

1864-1920-ci illərdə yaşamış sosioloq və politoloq Maks Veberin siyasi iseyaları 1927-ci ildə çapdan çıxmış “İqtisadi cəmiyyət” əsərlərində şərh edilmişdir.

Veber hökmranlıq və hakimiyyət anlayışlarını fərqləndirərək hakimiyyətin gücə əsaslandığını deyir. O, hakimiyyətin üç tipini misal gətirir: **1) ənənəvi, 2) harizmalı, 3) rasionallıq – leqal.**

ABŞ-ın siyasi məktəbinin nümayəndələri: Çarlz Marriam (1874-1953) və Hans Morgentau (1904-1980) **praqmatizmin və siyasi realizmin** baniləri hesab edilir.

Kapitalizm və sosializm vahid postindustrial cəmiyyətdə birləşirlər. Kapitalizmdə qərarlaşan dövlət tənzimləməsi (sosiallaşma prosesi) bazar istixiyasının qarşısını alacaqdır. Sosializm isə liberallaşacaq, nəticədə vahid sistem yaranacaq, dövlətə menecerlər rəhbərlik edəcəklər.

İki sistem arasında əskiklik aradan qalxdığına görə sosial inqilab problemi yox olur.

Faşizim – faşist siyasi ideologiyasının tərkib hissəsidir: rasizm, şovinizm və millətçilik, coğrafi siyasət, totalitar dövlət konsepsiyası, antidemokratizm, hüquqi nihilizm, elitarlıq və rəhbərin hakimiyyəti. Faşist diktaturasının əsas aləti terrorçu totalitar dövlətdir. Faşist ideologiyasında Nitsenin fəvqəl-insan və elita nəzəriyyəsi birləşmişdir. “Müharibə labüddür”, “Demokratiya iflasa uğramış dövlətdir”, “Dövlət xalqların ölümüdür” və s.

“Texnokratiya doktrinası” amerikalı Veblenin adı ilə bağlıdır (1857-1929). “Mühəndislər və qiymətlər sistemi” kitabında (1921) o, hakimiyyəti sənaye sistemin Baş Qərargahı olan “texniklərə” verməyi tələb edirdi. 1941-ci ildə C. Bernhem “Menecerlər inqilabı” əsərində iddia edirdi ki, müasir dünyanın bir sıra dövlətlərində texnokratiya reallığa çevrilmişdir. Gələcəkdə planetimizdə texnokrat direktorlar komitəsi başda olmaqla vahid texnokratik dövlət yaranacaqdır.

“Ümumi rifah dövləti” nəzəriyyəsi – azad rəqabət dövründə burjua dövlətlərinin vəzifəsi kapitalist təsərrüfatını qorumaqdan ibarət idi. Bu, **“gecə gözətçisi dövləti”** siyasətidir.

Hind xalqının böyük oğlu Mohandas Karamçand Qandi (1869-1948) dünya siyasi fikrinə böyük təsir göstərmişdir. O, Hindistan Milli Konqres Partiyasının lideri olmuşdur. Hind xalqının ingilis müstəmləkə zülmünə qarşı Azadlıq Mübarizəsinin rəhbəri idi. Onun siyasi konsepsiyalarının kökləri dini-əxlaqi postulatlarla gedib çıxırdı. Həqiqəti Allahla eyniləşdirirdi. İnduizm – həqiqətin axtarılıb tapılmasına xidmət edirdi. **“Allah quruculuğu” ziyan vurmamaq prinsipi** ilə eyniləşdirilirdi. Qandi ümumi seçki hüququnu tələb edirdi. O, icma kommunizmini arzulayırdı.

İslamda siyasət və idarəetmə

İslam dininin siyasəti necə dəyərləndirdiyini anlamaq üçün həzrət Əli ibn Əbu Talibin hədislərinə nəzər salmaq kifayət edər:

1. «Mülkün idarəçiliyi siyasətdir.» (Ğurərul-hikəm,hədis 17)
2. «Başda oturanların bəlası siyasətdə acizlikdir.» (Ğurərul-hikəm,hədis 3931)
3. «Gözəl siyasət rəhbərliyin davamiyyətinə səbəb olar.» (Ğurərul-hikəm,hədis 4820)
4. «Gözəl siyasət xalqın möhkəmliyinin mənşəyidir.» (Ğurərul-hikəm,hədis 4818)
5. «Yaxşı tədbir görmək və israfçılıqdan çəkinmək gözəl siyasətdir.» (Ğurərul-hikəm,hədis 4821)
6. «Pis tədbir tökmək viran olmağın səbəbidir.» (Ğurərul-hikəm,hədis 5571)
7. «Siyasətin meyarı ədalətdir.» (Ğurərul-hikəm,hədis 9714)
8. «Mehribanlıq siyasətin başıdır.» (Ğurərul-hikəm,hədis 5266)
9. «Dözümlü olmaq siyasətin zinətidir.» (Ğurərul-hikəm,hədis 772)

10. «Kim öz nəfsi ilə siyasət apararsa, (onun ağası və rəhbəri olarsa) xalq üzərində də siyasət yürütmək məqamına çatar.» (Ğurərul-hikəm,hədis 8013)

11. «Öz nəfslərlə təqva ilə siyasət aparın və xəstələrinizi sədəqə verməklə müalicə edin.» (Ğurərul-hikəm,hədis 5588)

12. «Hökmdar öz ordusu ilə siyasətlə davranmazdan əvvəl, özü ilə siyasətlə davranmalıdır.» (Ğurərul-hikəm,hədis 9333)

Bəzən “Nə üçün din siyasət əhatəsinə daxil olmalıdır?” və yaxud “nə üçün din siyasətə qarışmalıdır?” kimi suallar insanların zehmində dolaşır. Bu sualı iki variantda: qısa və geniş şəkildə cavablandırmaq olar.

Öncə qısa cavab

Dinin siyasətdən ayrı olması nəzəriyyəsi dinin insan həyatının müxtəlif mərhələlərindən kənar olmasını himayət edir. Bu nəzəriyyəyə əsasən, insanlar öz ağıl və elmi çərçivəsində maarif, siyasət, qəzavət; iqtisadi, ticari, əxlaqi və ictimai rəftarlarla bağlı qanunları tanımağa malik və onları sadir etməyə qadirdirlər; odur ki, insanın öz həyatını idarə etməkdə dinə ehtiyacı yoxdur.

Bu nəzəriyyə orta əsrlərdə və ondan sonra təhrif olunmuş zəif məsihilik, kilsə rəhbərliyinin daxildən öz qüdrətini itirməsi, o cümlədən İncil təlimlərindəki elm və ağıl arasında olan ixtilaf nəticəsində meydana çıxmışdır.

İslam aləmində dinin siyasətdən ayrı olması nəzəriyyəsi üç dəstə tərəfindən açıqlanmışdır:

1. Xilafəti sultanlığa çevirmək istəyən cinayətkar hakimlər.
2. Xarici istismarçılar.
3. Xəstə fikirli cərəyan.

Dinin siyasətdən ayrı olmasını təkid edən insanların cavabında bir sıra dəlillər bəyan olunmuşdur ki, biz onlardan ikisinə işarə edərək kifayətlənirik:

- İslam tarixinə, onun əsas kitab və mənbələrinə müraciət etmək.
- Peyğəmbər və Məsum İmamların həyat və rəftarlarını öyrənmək.

Bu mövzulara diqqət etdikdə, məlum olur ki, din heç bir halda siyasətdən ayrı deyil, çünki dinin böyük bir hissəsi siyasi və ictimai məsələlərdən ibarətdir.

Bu suala verilən ətraflı cavabda ilk növbədə dinin siyasətdən ayrı olması, sonra isə dinin siyasətdən ayrı olmaması nəzərlərini qeyd edəcəyik:

Dinin siyasətdən ayrı olması (Secularism) nəzəriyyəsi insan həyatının bütün sahələrində dinə yer olmadığını və ya dinə etinasızlığı bildirir. Bu nəzəriyyəyə görə, təbiəti tanımaqda bəşər öz elm və təcrübəsinə əsaslanmaqla kifayətlənir. Yəni maarif, siyasət, qəzavət, etiqad, ticarət, mədəniyyət və həyatında lazım olan hər bir şeyi öz elmi və təcrübəsiylə əldə etməyə malikdir. Buna görə də, öz həyatını idarə etmək üçün dinə ehtiyacı yoxdur. Aksfor maarifi sekularizmi belə tərif edir: “Qanun, təlim və tərbiyyəyə inam və s. elm əsasında olmalıdır, nəinki məzhəb”.

Dinin siyasətdən ayrı olması nəzəriyyəsinin mənşəyi qərb ölkələri olmuşdur.

Orta əsrlərdə və ondan sonra bir çox alimlərin səylə bu nəzəriyyə qərb mədəniyyətinə hakim olmuşdur.

Bir tərəfdən təhrif olunmuş mədəniyyət, anlaşılmaz düşüncə və qəbul edilməz fikirlərin kilsə hakimiyyəti kənarında yer tutması, digər tərəfdən də İncil təlimlərində elm və ağıl arasındakı ixtilaf dinlə müasirlik arasında fərqin yaranmasına səbəb oldu. Bu ixtilaf dinlə siyasətin ayrılmasına, nəticədə isə dinin elmin bütün sahələrindən kənarlaşdırılmasına gətirib çıxardı.

İslam dünyasında, dinin siyasətdən ayrı olması nəzəriyyəsi üç dəstə tərəfindən həyata keçirilmişdir:

1. Əvvəl xilafəti sultanlığa çevirmək istəyən zalım hakimlər tərəfindən. Buna misal olaraq, hicrətin qırxıncı ilində Müaviyə İslam rəhbəri olduğu zaman İraqa gəlib dedi: “Mən sizinlə namaz, oruc üçün döyüşmərdəm, əksinə, istəyirdim sizə hakim olub öz məqsədimə çatım”. Bundan sonra İslam hakimiyyəti dini mühitindən çıxaraq sultanlığa çevrildi. Zalım sultanlar hər bir dövrdə din alimləriylə mübarizə aparmaq üçün həmişə dinin siyasətdən ayrı, din alimlərinin də siyasətdən daha yüksək olduqları fikrini təbliğ etmişlər.
2. Xarici istismarçılar: İstismarçılar ən böyük zərbəni din tərəfindən – dini təlimlər və din alimlərinin rəhbərliyi altında görmüşdülər. Elə buna görə də, istismarçılar tərəfindən İslam ölkələrinə dinin siyasətdən ayrı olması mədəniyyəti tətbiq olunmaqdadır.
3. Üçüncü dəstə aydın şəkildə xəstə fikirlilərin cərəyanı idi. Bu cərəyan qərbdə təhsil almış insanlar tərəfindən başladılmışdı. Əvvəla onlar İslamın Məsihilikdən fərqli və ayrı olduğunu unudaraq, qərbdə İslam dinini siyasətdən ayrı olan bir din kimi təhlil etməyə çalışırdılar. İkincisi: Orta əsrlər qərb dövlətlərində olan məsihilik, əsl Məsihi dini deyildi. Üçüncüsü: İslam alimləri, nəinki hakimiyyət üçün ixtilaf etməmiş, hətta heç bir zaman elmə qarşı çıxmamışdılar. Belə ki, qüdrətin İslam alimlərinin ixtiyarında olduğu dövr elmin inkişaf etdiyi bir dövr kimi tanınmışdır.

İndi isə bunun əksini, yəni dinin siyasətdən ayrı olmadığını nəzəriyyənin qeyd edirik:

- İslam əsas kitabları, mənbə və tarixinə müraciət.
- Peyğəmbər və Məsüm İmamların həyatı və əməlləri. İslam dinində mövcud olan ictimai hökm və dini siyasi məqsədləri nəzərə alaraq, bu dinin əsl hədəfini anlamaq olar.

İmam Xomeyni (r) buyurmuşdur:

“İslam dini siyasi bir dindir və onun bir çox dini ayinləri də siyasi rəmz daşıyır. Bu nöqtə İslam hakimiyyəti, siyasəti, ictimai və iqtisadiyyatı üzərində ən kiçik bir ölçüdə düşünüən hər bir kəs üçün aşkar olacaqdır. Dinin siyasətdən ayrı olduğunu düşünüən hər bir kəs nə din, nə siyasət – bunların heç birini tanımamışdır.”

Ayətullah Seyyid Əli Xamenei:

"Xalqı dərk, siyasət və siyasi rəftardan uzaq olmağa çağıran Amerika sayaqı islamdır. Amma İslam, siyasətin əslində dinin ayrılmaz bir hissəsi olduğunu deyir və bütün müsəlmanları siyasi dərk və əmələ dəvət edir. Bu vacib nöqtə, gərək həmişə bütün müsəlmanların zehmində olsun!"

Quran ayələrinə və İslam qanunlarına qısa bir nəzər saldıqda məlum olur ki, İslam dini elə bir dindir ki, insan həyatının müxtəlif (şəxsi-ictimai, maddi-mənəvi, dünya və axirət) məqamlarını nəzərdə tutmuşdur. Bu dinin ibadət, insanları yeganə Allaha doğru dəvət, onların əxlaqi dəyərləri, nəfslərinin təmizləməsinə dair əhkamı olduğu kimi, hakimiyyət, siyasət, iqtisadiyyat, qəzavət, beynəlxalq hüquqlar və cəmiyyətin düzgün idarə olunması üçün də hökmləri vardır. O cümlədən müəyyən bir qüvvə olmadığı halda icra edilə bilməyən hüquq, qəzavət, ictimai əlaqələr, iqtisadi məsələlər və s. aid hökmlər.

Məlum olduğu kimi, Dini hakimiyyət o hakimiyyətdir ki, cəmiyyəti İlahi qanunlar əsasında idarə edib insanların kamal və istedadlarının inkişafına, cümlədən insanlar üçün sağlam cəmiyyətə zəmin yaradaraq fəsad və ictimai əxlaqsızlıqla mübarizə etsin.

Qurani-kərim bu barədə buyurur:

«الَّذِينَ إِذْ مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ»

O kəslər ki, əgər onları yer üzündə yerləşdirsək (onlara bir yer versək), namaz qılar, zəkat verir, (insanlara) yaxşı işlər görməyi əmr edib, pis işlər görməyi qadağan edirlər. Bütün işlərin sonu (nəticəsi) Allaha aiddir. (Allah qiyamət günü əməllərinə müvafiq olaraq möminlərə mükafat, kafirlərə isə cəza verəcəkdir).

İslam tarixində Peyğəmbərin rəftar və əməllərinə nəzər saldıqda isə görürük ki, İslam dini heç vaxt siyasətdən ayrı olmamışdır. Həzrət Muhəmməd (s) Məkkədən Mədinəyə hicrətindən sonra ilk gördüyü iş, İslam hökumətini qurmaq olmuşdur.

O Həzrət, yaxşı bilirdi ki, peyğəmbərlərin öz ilahi missiyasına (təlim-tərbiyə, ədalət, səadət, insanın ucalması və s.) çatması hökumət qurmadan mümkün deyildir. Buna əsasən də Peyğəmbər (s) ilk fürsətdə Allahın fərmanı ilə hökumətin sütunlarını qoydu. O Həzrət, Məkkə və Mədinəlilərdən ibarət ordu təşkil etdi. Bu orduda davamlı olaraq hər kəs (qadınlar, uşaqlar və xəstələri çıxmaq şərti ilə) iştirak etməli idi. Bu sadə və kiçik ordunun silah, minik və azuqə ilə təmin edilməsinin bir qismi camaatın, digər qismi isə İslam hökumətinin öhdəsində idi.

Hər nə qədər düşmənlərlə müharibələr artırdısa, bir o qədər də İslam ordusunun təşkilatçılığı daha geniş və münəzzəm olurdu. Zəkat hökmü nazil olduqdan sonra ilk öncə yoxsulların ehtiyaclarının ödənilməsi və cihad (müharibə) xərclərinin təmin olunması üçün islami xəzinə (beytul mal) təşkil olundu.

Ardıcıl olaraq şəriət hökümləri nazil olduqca İslam hökuməti yeni mərhələlərə qədəm qoymağa başladı.

Bu vəziyyət Peyğəmbərin vəfatından sonra ilk xəlifələrin dövründə, hətta Bəni Abbas və Bəni Ümyyəyə xəlifələrinin zamanında da öz əksini tapdı. Amma onlar Allah Rəsulunun xəlifəsi adından istifadə edərək xalqa hökmranlıq etdilər.

Baxmayaraq ki, onların hökmranlığı zalımcasına və İslami qanunlar çərçivəsindən kənar idi. Başqa bir tərəfdən isə Məsum İmamlara (ə) zor tətbiq olunurdu, məsələn: İlahi hökmlər və ədalət çərçivəsində hakimiyyət quran İmam Əlinin məsciddə qılıncla vurulması, İmam Hüseyin qiyamı, İmam Rza (ə)ın vəliəhdliyi, İmam Kazim (ə)ın zindana atılması, İmam Hadi (ə) və İmam Həsən Əsgəri (ə)ın Samirra şəhərinə sürgün olunmaları, onları, hökumətə zidd ola biləcək qiyamın qorxusundan nəzarət altında saxlamaları və s. Bunlar hamısı bütövlükdə dinin heç zaman siyasətdən ayrı olmadığını nişanələridir. İslami hökumətin qurulması, İslamın ibtidai və əsaslı məsələlərindən biridir.

Beləliklə araşdırdığımız zaman görürük ki, həqiqətən də İslamın siyasi əhkamı, onun ibadi əhkamından və siyasi kitabları, ibadi olan kitablarından çoxluq təşkil edir. Amma, İslamı siyasət və hökumətdən ayrı bilənlər anlamalıdır ki, Qurani- Kərim və Allah rəsulunun sünnətində olan hökumət və siyasət əhkamlarına başqa heç yerdə rast gəlinmir. İslam Peyğəmbəri (s) sair dünya hökumətləri kimi hökumət qurmuşdu. Lakin ictimai ədalət stimulu ilə. Bu mövzuda bir çox ayələr vardır o cümlədən:

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ...»

And olsun ki, Biz peyğəmbərlərimizi açıq-aşkar dəlillərlə (möcüzələrlə) göndərdik. Biz onlara birlikdə (Allahın hökmlərini bildirən səmavi) kitab və ədalət tərəzisi (şəriət) nazil etdik ki, insanlar (bir-biri ilə) ədalətlə rəftar etsinlər. Biz həddindən artıq möhkəm olan və insanlara fayda verən dəmiri də icad (nazil) etdik (mədənlərdən çıxartdıq) ki, Allah (Özünü) görmədən Ona (onun dininə) və peyğəmbərlərinə kömək göstərənləri (dəmirdən düzəlmiş silahlarla kafirlərə qarşı vuruşan mücahidləri) bəlli etsin. Həqiqətən, Allah yenilməz qüvvət sahibi, qüdrət sahibidir!

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ...»

Ey iman gətirənlər! Allah qarşısında (borcunuzu yerinə yetirməkdə) sabitqədəm və ədalətli şahidlər olun

«وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ...»

Biz hər ümmətə: “Allaha ibadət edin, Tağutdan çəkinin!” – deyə peyğəmbər göndərmişdik.

«وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا»

(Ey müsəlmanlar!) Sizə nə olub ki, Allah yolunda (hicrət etməyib, yaxud əsir kimi Məkkədə qalıb): “Ey Rəbbimiz, bizi əhalisi zalım olan bu şəhərdən (Məkkədən) kənara çıxart, bizə öz tərəfindən mühafizəçi göndər, yardımçı yolla!” – deyə dua edən aciz kişilər, qadınlar və uşaqlar uğrunda vuruşmursunuz?

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ...»

Ey iman gətirənlər! Allaha, Peyğəmbərə və özünüzdən olan ixtiyar (əmr) sahiblərinə itaət edin!

Bir sözlə, çoxlu ayələrdə kitab (Quran), mizan (tərəzi və ya ədalət), dəmir və onun faydaları, ədalətlə şahid olmaq, tağutdan uzaq olmaq, zəiflər və Allah yolunda döyüşmək, məhrumları xilas etmək, Allah yolunda hicrət etmək və s. söz açılmışdır ki, bunların İlahi kitabda icrasına əmr verilən ictimai məsələlər olduğu aydın görünür.

İlahi kitabda mühüm əsaslı siyasi fikirlərə və dinin siyasətdən əsla ayrı olmadığına işarə edildiyini daha yaxşı anlamaq üçün bəzi ayələri qeyd edirik:

Hərtərəfli – maddi-mənəvi, dünyəvi və axirət baxımından vilayət hakimiyyətinin Allah və onun xüsusi övliyalarına aid olduğunu isbat etmək üçün Yusif surəsi ayə 40, Maidə surəsi ayə 42, 43 və 55;

Peyğəmbər və İmamların insanlar üzərində siyasi və ictimai rəhbər olduqlarını isbat etmək üçün Nisa surəsi ayə 58 və 59, Maidə surəsi ayə 67;

Bəzi əvvəlki Peyğəmbərlərin, misal üçün həzrət Davud və həzrət Süleymanın yer üzündə xilafət və hakimiyyət sahibləri olduğunu isbat etmək üçün Sad surəsi ayə 10 və 26, Nəml surəsi ayə 26 və 27, Nisa surəsi ayə 54;

İnsanlar arasında düşən ixtilafların həll edicisinin İlahi Peyğəmbərlər olduğunu bildirmək üçün Nisa surəsi ayə 58- 65, Maidə surəsi ayə 42, Ənbiya surəsi ayə 78, Ənam surəsi ayə 89;

İnsanları toplum şəklində iş görməyə dəvət üçün Şura surəsi ayə 38, Ali- İmran surəsi ayə 109;

Fəsadla mübarizə, zülmün qarşısını almaq və ədaləti bərpa etməyin iman əhlinin əsas vəzifələrindən olduğunu bildirmək üçün Bəqərə surəsi ayə 279, Hud surəsi ayə 113, Nisa surəsi ayə 58, Nəhl surəsi ayə 90, Sad surəsi ayə 28, Həcc surəsi ayə 41;

İlahi dinlərin əsas siyasətinin insanların hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq və insanlara əzəmət verməkdən ibarət olduğunu anlamaq üçün İsrə surəsi ayə 79, Ali- İmran surəsi ayə 19, Nisa surəsi ayə 32;

Cihada əmr, zalımlar, zülmkarlar və tağutla mübarizə, o cümlədən müdafiə ilə bağlı imkanların əldə olunmasına çağırış üçün Bəqərə surəsi ayə 218, Təhrim surəsi ayə 9, Nisa surəsi ayə 75, Ənfal surəsi ayə 60, Əraf surəsi ayə 56;

İzzət və məqamın Allaha və iman əhlinə məxsus olub, hər cür əsarət və zillətin onlardan uzaq olduğunu bildirmək üçün Munafiqun surəsi ayə 8, Məhəmməd surəsi ayə 35, Hud surəsi ayə 113, Ali- İmran surəsi ayə 145- 149;

Hakimiyyət və səltənətin bəzi saleh və adil, məsələn Talut və Zülqərneyn kimi hakimlərə aid olduğunu isbat etmək üçün Bəqərə surəsi ayə 246- 247, Kəhf surəsi ayə 83- 98.

Nəhayət bunu da bilməliyik ki, dövrümüzdə müsəlmanları çətinliyə salan mühüm məsələlərdən biri də din və siyasətin bir-birindən ayrı tutulmasıdır. Cəmiyyətimizdə bu yanlış fikir ilə bağlı problemlərin irəli gəlməsinə baxmayaraq təəssüf ki, bir çox insanlar din və siyasətin ayrı olmasının daha doğru olduğunu düşünürlər.

Düşmən tərəf dinin siyasətdən ayrı olduğunu beynimizə yeridərək bu fikri cəmiyyətimizdə formalaşdırmağa nail olmuşdur. Qeyd etməliyəm ki, müsəlmanların bilməməzliyindən irəli gələrək bu fikirlə razılaşması, zaman- zaman din düşmənlərinin xeyrinə olub, hökmranlığı ələ keçirərək müsəlmanlara hegemonluq və zülm etməsinə səbəb olan ümdə dəlillərdən ən əsasıdır. Necə ki, hal-hazırda dünya və ölkəmizdə baş verənləri müşahidə etdiyimiz zaman bunun şahidi oluruq.

Dünyanı idarəetmə prinsipləri

Bütün bu qeyd etdiklərimizdəm aydın oldu ki, Din İlahi qanunlar toplusudur. Bu qanunlara riayət etməklə insan birinci növbədə özünü, ailəsini, cəmiyyəti və sonda bütün dünyanı nizamlı şəkildə idarə edə bilər.

Dinin üç sütununa – üsulid-din adlanan əqidə prinsiplərinə, firuid-din və ya əhkam adlanan əməli göstərişlər sahəsinə, əxlaq adlanan və insanın ruh və rəftarlarının islahından bəhs edən psixoloji prinsiplərə diqqət yetirdikdə görürük ki, İslam bütün sahələr – ictimai, iqtisadi, hüquqi, mənəvi, ideoloji və s. üzrə bizi idarə etmə qanunları ilə təmin edibdir.

Məlum olduğu üzrə, bu dünyada reallıq iki cür ola bilər: həqiqi və məcazi. Həqiqət , Allah Təla tərəfindən bizə özümüzü və dünyanı islah etmək üçün təyin edilən dindir. Məhəmməd peyğəmbər (s) buyurmuşdur ki, İlahi göstər mənə hər bir şeyin həqiqətini olduğu kimi. Burdan göründüyü kimi, biz insanlar daim həqiqət axtarışında olmalıyıq.

Məcəzi reallığa gəldikdə isə, həqiqətin adekvatı kimi insan beyninin məhsulu olan nəzəri və əməli qanunlar nəzərdə tutulur. Hansı ki, onların vasitəsilə insanları və dünyanı idarə etmək istəyirlər. İnsanların idarə edilməsi üçün icra olunan qanunlar İlahi və şeytani ola bilər.

Rusiya Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin zabitlərinə “Dünyanı idarəetmə prinsipləri” mövzusunda mühazirə oxuyarkən Viktor Yefimov konseptial (şeytani) hakimiyyətin altı idarəetmə prioritetinin olduğunu demiş və mühazirə əsnasında FSB zabitlərinə dünyanın idarə edilməsi üçün Qurani Kərimi mükəmməl şəkildə öyrənmələrini tövsiyə etmişdir. O, demişdir ki, konseptial (şeytani) hakimiyyətin altı idarəetmə prinsipi bunlardır:

- Dünyagörüşü
- Tarixi (xronoloji)
- İdeoloji

Bu üçü informativ silah sayılır.

- Dünya pulları
- Genetik
- Hərbi

Bu üçü isə maddi silah sayılır.

İnsanların nəzərində məlumat iki cürdür: həqiqət və yalan. Yalan özü də bir neçə cür olur. Bu da insanların zehmindən həqiqətlərin silinməsi və həqiqətə çata bilməmələri üçündür.

1. Dünyagörüşü ideologiyanın fikir əsasını, dünya və varlığa olan təfəkkür tərzini təşkil edir. Məsələn, Hindistanda Qanqa çayının sahilində yaşayan aşağı təbəqəli insanların belə bir təfəkkür təzi vardır ki, onlar sadəcə orta təbəqəli insanların verdikləri sədəqə ilə yaşamaladırlar. Onların düşüncəsinə görə, bu Allahın seçimidir.
2. Gələcəyi idarə etmək düzgün tarixi həqiqətlərə əsaslanır, amma konsepsial hakimiyyət, yəni şeytani idarəetmə üsulu həqiqətləri insanlara unutdurmağa çalışır. İslam dininin ən mötəbər qaynağı Quran isə tam əksinə, hətta bizim eradan əvvəl baş vermiş tarixi hadisələri nəql edərək insanları onlardan ibrət götürməyə çağırır.
3. İdeologiya dünyagörüşü ilə sinonim sözdür. Konsepsial hakimiyyətdə dinlər, televiziya, radio, qəzet, internet, mediya və s. ideologiyanın göstəricisi sayılır. Məsələn televiziya yanlış təfəkkürlərin geniş təbliğ vasitəsidir. Halbuki, İslam dininə görə günahların mahiyyəti haqqında təfəkkür etmək qadağandır. Məsələn, intihar kimi haram bir əməli televiziya ilə romantik şəkildə təbliğ edir ki, insan problemlərin həlli yolu kimi ilk növbədə intiharı təsəvvür edir.
4. Dünyanı pulla idarə etmək. Konsepsial (şeytani) hakimiyyətdə deyilir: “Mənə dünyanı pulla idarə etmə imkanı ver, qanunların kim tərəfindən yazıldığı mənə maraqlı deyil!” İslami idarəetmədə isə xüms, zəkat, sədəqə və s. kimi qanunlarla insanların iqtisadi ehtiyacları təmin olunur. Riba kimi ədalətsiz qazanc yolunu isə Allah Təala qadağan etmişdir. Bu gün dünyaya nəzər saldıqda insanların çoxunun kredit və digər adlar altında riba ilə məşğul olduğunu görürük. Hətta bu o qədər ciddi bir şəkil almışdır ki, insanlar banklardan asılı vəziyyətə düşmüş və bəzi sosioloqlar bunu kreditomaniya xəstəliyi kimi dəyərləndirmişlər. Bankların borclarını ödəyə bilmədiklərinə görə intihara əl atıb həyatına son qoyanların sayı dünyada artmaqdadır. Beləliklə konsepsial hakimiyyət dünyanı öz nəzarəti altında saxlayaraq idarə edir.
5. Konsepsial hakimiyyət tənəki, narkotika, spirtli içkilər və s. dən genetik silah kimi istifadə edərək insanların kökünü kəsməyə çalışır. İslam dini isə insanları fitrətlərinə uyğun şeylərə dəvət edib, ziddinə və yad olan şeylərdən çəkindirir. Buna görə də, konsepsial hakimiyyətin tərəfdarları Dinin inkişaf etmə ehtimalı olan yerlərdə narkomaniya, spid və s. bəlalari yayırlar.
6. Konsepsial (şeytani) hakimiyyət xırda və iri çaplı silahların müxtəlif ölkələrə leqal və qeyri leqal yollarla satılmasını təmin edərək müharibələrə və bu müharibələr yolu ilə də insanların kökünün kəsilməsinə şərait yaradır. Suriya, İraq, Yəmən, Bəhreyn, Fələstin, Qarabağ, Ukrayna və s. ölkələr bunun bariz nümunəsidir.

İslamda isə cihad var və bu, insanların kökünün kəsilməsinə deyil, vətən, namus, ağıl, fikir, mal və cana ediləcək təcavüzün qaşısını almağa xidmət edir.

Nəticədə, İslamın bayrağı yaşıl rəngdədir və bu rəng həyat rəmzidir. Amma konsepsial (şeytani) hakimiyyət yaşıl hərbi dəbilqə ilə hər cür hərbi silahdan; yaşıl zəhər sayılan (nəşə, tənəki və s.) – genetik silahdan; dünyanın pulla idarəedilməsində

yaşıl dollarlardan; içərisini öz ideologiyaları ilə doldurduqları başlara (vəhabi, sələfi) bağlanan və üzərində “La ilahə illəllah. Allahu Əkbər” şüarları yazılan yaşıl lentlərdən istifadə edərək ideologiya müharibəsi aparır və dünyanı idarə edirlər.

Nəhayət bunu da qeyd edək ki, tarixdə ən güclü dövlətlər olmuşdur. Məsələn, Əhəmənilər imperiyası: Təxminən e.ə. 550-ci ildə bu imperiyanın əsası şahənşah, yəni şahlar şahı ləqəbini daşıyan Böyük Kir tərəfindən qoyulub. E.ə. 330-cu ildə Makedoniyalı İsgəndər tərəfindən Əhəmənilər imperiyasına son qoyulsa da, imperiyanın davamlı irsi dünya sivilizasiyaları və gələcək imperiyaların sonrakı inkişafında özünü göstərmişdir. Əslində, bu imperiya gələcəkdəkilər üçün imperiyanın nə demək olduğu standartını qoyduğuna görə mühüm əhəmiyyət kəsb edib.

Əhəmənilər imperiyasının mövcudluğu tarixin nadir bir dövrünə - əhalinin ən çox Yaxın Şərqi və ya onun yaxınlığında məskunlaşdığı bir vaxta təsadüf edir. Buna görə də, Yaxın Şərqi əksər ərazilərini idarə edən Əhəmənilər imperiyası dünya əhalisinin digər imperiyalardan daha böyük hissəsi üzərində hakimiyyət sürüb. E.ə. 480-ci ildə imperiyanın əhalisinin sayı təxminən 49,4 milyon idi, bu da həmin vaxt dünya əhalisinin 44 faizini təşkil edirdi. Əhəmənilər imperiyası Yaxın Şərqi, Şimali Afrika, Mərkəzi Asiya, Hindistan və Aralıq dənizi ətrafı bölgələr daxil olmaqla dünyanın bir çox regionunu birləşdirən ilk imperiya oldu, Yunanıstan və Hindistan kimi yerlərə imperiya anlayışını gətirdi.

Belə böyük bir imperiya yalnız hərbi güclə yaradıla bilərdi, Əhəmənilər imperiyasının hərbi nailiyyətləri imperiya İsgəndərin orduları tərəfindən qəflətən süquta uğradıldığına görə çox vaxt unudulsa da, bu nailiyyətlər əhəmiyyətli idi. İmperiya apardığı əməliyyatlarla babililər, lidiyalılar, misirlilər və indi Pakistan ərazisi olan şimal-şərqi hindu regionu daxil olmaqla, dünyanın inkişaf etmiş sivilizasiyalarının əksəriyyətini özünə tabe etməyi bacardı. Əhəmənilər imperiyasının hakimiyyəti Yaxın Şərqi harmoniya və sülh dövründə 200 il sürdü, bu, nadir hallarda təkrarlanan bir qəhrəmanlıqdır.

Əhəmənilər imperiyasının imperiya ideyaları baxımından dünya üçün qoyduğu irsə yol şəbəkələri, poçt sistemi, idarəetmədə vahid bir dildən (arami dili) istifadə, müxtəlif etnik qruplara muxtariyyət verilməsi və bürokratiya daxildir.

Makedoniya İmperiyası: e.ə 336-323 cü illərdə mövcud olmuş bu imperatorluq Böyük İskəndər tərəfindən qurulmuşdur. Sadəcə 13 il var olan imperatorluq tarixdə ən güclü imperatorluq kimi qala bilmişdir.

Roma İmperiyası: e.ə 27-395 ci ilə qədər var olmuş bu imperatorluq Avropa və Asiyanın bir hissəsini əlində saxlamışdır. İki hissəyə ayrıldıqdan sonra gücünü itirən imperatorluqda daxili qarşıdurmalar hakimiyyəti zəiflətməmişdir.

Bizans İmperiyası: Bizans İmperatorluğu şərqi Roma imperatorluğunun ortaya çıxması nəticəsində yaranmışdır. Yəni Roma imperatorluğunun iki hissəyə ayrılması nəticəsində digər bir güclü dövlət, Bizans ortaya çıxmışdır. Türklərin anadoluya yerləşmələri nəticəsində gücünü itirməyə başla an Bizans 1071 Malazgird döyüşünü məğlub olmaqla süqut etmişdir.

Mongol İmperiyası: 1206-1294

Monqol imperiyası bütün çətinliklərə baxmayaraq, özündən daha güclü və daha çox əhalisi olan düşmənlərini məğlub etmiş imperiyalardan biridir. B.e. 1206-cı ildə Çingiz xan ləqəbini götürmüş monqol sərkərdə Temuçin tərəfindən əsası qoyulan bu imperiya əvvəlcə Çindən ərazilər qoparmaqla böyüdü.

Monqol imperiyası üçün həlledici an elçilərinin İran, Əfqanıstan və Mərkəzi Asiya ərazilərindən ibarət qonşu Xarəzmşahlar imperiyasının başçıları tərəfindən öldürülmələri oldu. Bu, Çingiz xana ciddi bir təhqir hesab olundu və monqolların intiqamı Mərkəzi Asiyayı tamamilə dağıtdı, Qızıl Əsrə də son qoydu. Monqol işğalları Avropadan İpək Yolunun yanından keçən dəniz yollarının qurulması ilə birgə Mərkəzi Asiyanın önəmli bir region kimi əhəmiyyətini məhv etdi.

Bütün dünyada təkcə iki milyon monqol olmasına baxmayaraq, onlar Çingiz xanın nəslindən olan hökmdarların başçılığı ilə Yaxın Şərq, Rusiya və Çinin əksər ərazilərini işğal etdilər. Ən parlaq dövrlərində Yaponiyayı işğal edə bilməmələri və b.e. 1260-cı ildə Əyn Cəllud döyüşündə məğlub olmaları istisna olmaqla o qədər də çox uğursuzluqla üzləşmədilər. Əhalinin az olmasına baxmayaraq, monqollar döyüşə böyük və çevik qoşunlar çıxarırdılar.

Monqolların işğalları nəticəsində milyonlarla insan həlak olsa da, imperiyanın hər yerinə ticarət yayıldıqca qısamüddətli sülh və inkişaf dövrü yarandı. Ümumi götürdükdə isə monqollar imperiyanı idarə edə bilmədiklərini göstərdilər və imperiya sonda hər biri tənəzzül edən dörd xanlığa parçalandı. Tez bir zamanda böyük əraziləri işğal edən imperatorluq 1294 cü ilə qədər mövcud olmuşdur.

Osmanlı İmperiyası: 1299-1923

1299 cu ildə Osman Bəy tərəfindən qurulan imperatorluq tarixdə ən uzun hakimiyyəti olan imperatorluq olmuşdur. 1699 cu ildə Karlofça müqaviləsi ilə imperatorluq süper güc olma istiqamətindəki mübarizəsini dayandırmışdır.

İspanya İmperiyası: 1492-1898

1492 ci ildə Amerika qitəsinin kəşfi ilə qurulan imperiya 1550 ci illərdə qüdrətli imperiya olmuşdur. Ancaq bu hökmranlıq 1648 ci ilə qədər davam etmişdir.

Çar Rusyası: 1547-1917

Rusya Çarlığı Osmanlı İmperiyası ilə imzaladığı Karlofça müqaviləsindən sonra hegemonluğunu qorumuş və həm ərazisi həm də hərbi gücünə görə tarixin ən güclü imperiyası olmuşdur.

Britaniya İmperiyası:

Müasir dünyanı yaradanlar mahiyyət etibarilə britaniyalılar olub. Britaniyanın nümayəndəli demokratiya qurumları Monteskyö kimi fransız maarifçiliyinin nümayəndələrinin Avropanın digər müasir dövlətlərinə nüfuz etmiş müasir hakimiyyət nəzəriyyələrini yaratmalarına öz təsirlərini göstəribər.

ABŞ-ın əsas xüsusiyyətləri - liberalizmə bağlılıq, qanunun aliliyi, vətəndaş hüquqları və ticarət - britaniyalılardan götürülüb və bütün dünyaya yayılıb. Bu xüsusiyyətlərin əksəriyyəti İngiltərədə uzun müddət ərzində böyük bir planın nəticəsi olaraq yox, təbii şəkildə inkişaf edib.

Bu xüsusiyyətlər Britaniya imperiyasının böyüyüb inkişaf etməsinə və nəzarətində olan əraziləri əlində saxlamasına da kömək etdi. Bundan başqa, imperiyanın nümunəsi istər maddi, istərsə də donanma gücünə görə bir çox yerlərdə təkrarlandı. XX əsrin əvvəlində zirvədə olan Britaniya imperiyası ərazisini bütün dünyanın demək olar ki, dördüdə biri qədər böyütmüşdü, hələ tarixdə bu böyüklükdə ərazisi olan imperiya görülməmişdi. Bu nailiyyət böyük bir ordu vasitəsilə yox, daha çox təşkilati bacarıqlar və maddi güc hesabına əldə edilmişdi.

Məsələn, Britaniyanın Hindistanı işğal etməsi Hindistanın öz qoşunları tərəfindən həyata keçirilmişdi, çünki onlar müntəzəm olaraq maaşlar verildiyinə və mənfəət götürdüklərinə görə Britaniyaya xidmət etməyi seçmişdilər. London bir vaxtda çox sayda müharibə apara biləcəyini də göstərərək diqqətəlayiq bir qabiliyyət nümayiş etdirdi və nadir hallarda bu müharibələrdə məğlub oldu.

Faşist Almaniyası: 1933-1945

Faşist Almaniyası 1-ci Dünya müharibəsini uduzduqdan sonra dərhal yenidən qüdrətlənmək üçün Adolf Hitlerin başçılığında əməliyyatlarabəşləmişlər. Nəticədə dövlət 2-ci Dünya müharibəsinə qədər dünyanın ən güclü dövlətlərindən ola bilmişdir.

SSSR- 1922-1991

SSSR 1922-ci ildə qurularaq Sosialist sistem daxilində 71 il mövcud olmuşdur. 1991-ci ildə dağılan birlik dünya xəritəsinin önəmli dərəcədə dəyişməsinə təsir etmişdir.

Nəticə

Bəşəriyyət yarandığı gündən bu zamana qədər yuxarıda sadalanan böyük imperiyalar meydana gəlmiş, bəziləri uzun müddətli olsalar da, aradan getmişdir. Bu, onun nəticəsidir ki, bu dövlətlərin heç biri Allahın vədə verdiyi ədalətli dövlət prinsiplərilə qurularaq idarə edilməmişdir. Baxmayaraq ki, insan bu dünyada belə bir dövləti qurmaq qüdrətinə sahibdir. Allah Təala məhz bu vədin icra olunmasının mümkünlüyünü insanlara isbat etmək üçün sonuncu xilaskar olan İmam Zamanı yer üzünə göndərəcəkdir. “Hamı ədalət sorağında, ədalət isə Məhdi intizarındadır!”

İstifadə olunan mənbələr

1. İbni Əbil Hədid. **Şərhe Nəhcül-bəlağə**. cild 4. səh 160.
2. **Səhifeyi Nur**. Rza Şahın Ayətullah Kaşani barəsində sözü. cild 1. səh 6. cild 83. səh 217.
3. **İmam Xomeyni və əndişeye hökuməte İslam**.
4. Suruş Məhəmməd. **“Din və dövlət dər əndişeye İslami”**. səh 120-126.
5. **Həcc surəsi**. 41-ci ayə.
6. **Hədid surəsi**. 25-ci ayə.
7. **Maidə surəsi**. 8-ci ayə.
8. **Nəhl srəsi**. 16-cı ayə.

9. **Nisa surəsi.** 75-ci ayə.
10. **“Dünyanı idarəetmə prinsipləri”.** mövzusunda professor Viktor Yefimovun müəhazirəsi.
11. **“Tarixin var olmuş ən böyük imperiyaları”.** Qaynaq: Vikipediya.

